

УДК: 911.3

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕОРІЙ ЕТНОСІВ

Майхрук Х.І.,

доктор географічних наук, доцент, Заставецька Л.Б.

Тернопільський національний педагогічний університет імені В.

Гнатюка, Україна, Тернопіль

У статті детально розкриті основні істотні ознаки формування етносів та їхня актуальність у сьогоденні. Розгорнуто основні положення та передумови утворення етнічних груп. Розкрито термін «етногенез» та його зв'язок із цією темою. Проаналізована пасіонарна теорія, сформульована Левом Гумільовим, показані основні її положення, описано та визначено основні поняття, які стосуються теорії. Вказані ступені та фази пасіонарності. Охарактеризовано особливості та тенденції розвитку етносів. Виявлені основні проблеми теорії.

Ключові слова: етнос, етногенез, пасіонарність, насіонарні поштовхи, пасіонарії, субпасіонарії.

Майхрук Х.И., доктор географических наук, доцент Заставецкая Л.Б. Анализ основных теорий этносов/ Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Украина, Тернополь.

В статье подробно раскрыты основные существенные признаки формирования этносов и их актуальность в настоящем. Развернуты основные положения и предпосылки образования этнических групп. Раскрыто термин «этногенез» и его связь с данной темой. Проанализирована пассионарная теория, сформулированная Львом Гумилевым, показаны основные ее положения, описано и определены основные понятия, относящиеся к данной теории. Указанные степени и фазы пассионарности. Охарактеризованы особенности и тенденции развития этносов. Выявлены основные проблемы данной теории.

Ключевые слова: этнос, этногенез, пассионарность, насионарни толчки, пассионарии, субпассионарии.

Khrystyna Maikhruk, Doctor of Geographical Sciences, Associate Professor, Lesia Zastavetska Analysis of the main theories of ethnic groups/ Ternopil V. Hnatiuk National Pedagogical University, Ukraine, Ternopil.

The article reveals essential features of formation of ethnic groups and their relevance in the present in detail. Special attention is given to basic terms and conditions of education of ethnic groups. The term "ethnogenesis" was studied and its relationship with the topic. The theory of passionarity formulated by Lev Gumilev was analysed, shown its main

provisions and described the basic concepts related to this theory. These stages and phases of passionarity were pointed out. The features and trends of ethnic groups were characterized. The basic problems of the theory were revealed.

Keywords: ethnos, ethnogenesis, passionarity, passionary push, passionary, sub-passionary.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства всередині етнічних груп помітні значні зрушення. Цьому передують ціла низка причин, які впливали на процес утворення етносів та їхні взаємовідносини. Процеси міграції принесли значні зміни у розвиток суспільства в цілому. Важливо розглянути та порівняти процеси, які відбувалися в етнічних групах у різні часи та у сьогоденні з допомогою праці Лева Гумільова.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження з питань основних теорій етносі, проведених на основі аналізу праць таких вчених: Л.Н.Гумільов, Ю.В.Бромлей, С.М.Абашин, О.В. Рутковська та інші.

Вступ. Формування етносів залежить від великої кількості чинників та має безліч ознак, кожна з яких має свою важливість при утворенні етнічних груп, проте не всі ознаками є ідентифікаторами етносу. Безліч вчених займалися вивченням, формулюванням різних теорій та концепцій стосовно етносів. Вагомий внесок у галузі етнології зробив Лев Гумільов, сформувавши пасіонарну теорію етносів, розкривши у ній цілу низку понять, процесів та явищ які проходять у етнічних групах, дає нам зрозуміти усю важливість та актуальність даної теми.

Метою нашого дослідження є вивчення ознак, притаманних етносу, стадій його формування та різноманітних явищ та процесів на основі пасіонарної теорії етносів Лева Гумільова.

Основними завданнями дослідження є:

- Розкрити поняття «етносу», вказати основні ознаки, які його характеризують.
- Обґрунтувати суть пасіонарної теорії Лева Гумільова.
- Визначити основні проблеми даної теорії

Виклад основного матеріалу статті. Утворення нових «етносів» - тривалий процес розвитку та вдосконалення людей, тому варто розглянути процеси, які в ньому відбувалися. У наші часи ця тема є актуальною через процеси міграції, тому велика кількість населення, яка змінила своє місце проживання за рубежі своєї держави, у свою чергу, стають творцями нових етносів.

Етнос має безліч істотних ознак, але чи всі вони впливають на його формування? Розглянемо декілька із них:

1. Єдність території. Ця ознака, на думку багатьох етнографів, є основною передумовою для виникнення етносу. Звісно, для того, щоб вести господарську діяльність, розвивати культуру, мати можливість для подальшого відтворення населення, потрібна певна територія, яка має умови для придатного життя. Проте, місце, на якому проживає певний народ, не обов'язково повинне бути одним і тим самим впродовж всього життя. Відомо ще із давніх часів, що народи, які розмовляли однією мовою, мали схожі погляди на життя, вели певний вид діяльності, кочували із одних придатних земель, на інші, використавши із попередніх усі її ресурси. Схожий приклад можна навести і на сучасний період, коли люди змінюють місце проживання на більш комфортне, але при цьому свідомо не змінюючи своєї етнічної приналежності.

2. Спільність мови. Мова об'єднує народ більше, ніж приналежність до певного одного класу, партії чи конфесії, проте одні науковці виділяють спільність мови, як основу утворення етносу, інші – заперечують це твердження. Тому, у науці немає одноголосної думки щодо цілісності етносу із мовою. Для тих, хто заперечує це твердження, показником є те, що у багатьох сучасних країнах на даний момент, користуються багатьма мовами. Наприклад, у Канаді, Бельгії використовують дві мови, у Швейцарії – чотири. Англійською мовою розмовляють не тільки англійці, а й американці, канадці, австралійці та багато інших. Аналогічний приклад можна навести і з іспанською та французькою мовою. Тому це питання надзвичайно дискусійне і відповідь на нього потрібно шукати безпосередньо у сукупності всіх чинників, які зумовлюють утворення самого етносу.

3. Етнічна самосвідомість. Розуміння людини на підсвідомому рівні приналежності до того чи іншого етносу на базі сукупності багатьох факторів (спільності мови, культури, історії свого етносу та ін.). Важливим є і те, що усвідомлення приналежності повинна базуватись не лише на знаннях про культуру, звичаї, поведінку, мову своєї етнічної групи, а й інших, щоб чітко ідентифікувати своє «я».

Це розуміння приналежності може мати різний рівень.

- Високий – людина стійко відносить себе до певного етносу, чітко розуміє особливості, притаманні своїй етнічній групі та може вирізнити її з-поміж інших. У випадку високого рівня етнічної самосвідомості людина може мати різні уявлення про власне «я». Це уявлення може бути «реальним», «ідеальним» або «дзеркальним». Реальне уявлення – це уявлення, коли особа бачить себе такою, якою вона є в даний момент свого життя. У той момент, коли «ідеальне» - це уявлення індивіда про те, яким він стане у майбутньому, його усвідомлення про розвиток як особистості. «Дзеркальне» - це уявлення людини про себе, через думку інших, переважно це думка якоїсь впливової та авторитетної людини.

- Перехідний – людина менш стійко розуміє свою приналежність. Така людина не приносить користі та не вносить нічого нового у розвиток та становлення свого етносу.

- Нульовий – індивід належить до певного етносу, проте не визнає приналежність до нього. У деяких випадках особистість може не лише байдуже ставитись до власного етносу, а й мати вороже ставлення до нього.

Зараз зустрічається цікавий факт подвійної або й потрійної самосвідомості. Це трапляється у випадку народження дитини від батьків, які відносять себе до різних етносів, таким чином дитина виростає у третьому етнічному середовищі.

4. Антропологічний тип. Людство має різні фізіологічні відмінності, які сформувались у залежності від умов географічного розташування їхнього середовища чи внаслідок змішування рас їхніх батьків. Проте, на даний момент, важко визначити приналежність людини до тієї чи іншої етнічної групи у зв'язку із розселенням народів. Часто ми можемо зустрічати людей інших національностей, які від народження проживають на іншій території, не властивій їй фізіологічним особливостям, але які свідомо відносять себе до цього етносу, підтримують культурні, релігійні, політичні погляди тощо. Тому, на даному етапі, фізіологічні властивості втратили свою ідентифікуючу роль.

5. Психологічні особливості. Ця ознака показує прояви психології індивідів, які належать до певної етнічної групи. Тобто, це поведінка, орієнтації, цінності мотиви індивідів між собою та у зв'язку з іншими етносами. Психологічні особливості формуються під впливом різних чинників: соціально-економічних, історичних, умов життя тощо.

6. Етнокультурні характеристики. До них ми можемо віднести мову, релігію, поведінку, традиції, обряди і т.д. [1].

Існує кілька десятків істотних ознак, які впливають на формування етносів. Виокремити найістотніші із них надзвичайно важко, тому що виключаючи одну ознаку, порушується цілісність формування та становлення етносу.

Варто зауважити, що розглядаючи поняття «етнос» варто звернути увагу і на поняття «етногенез». Відразу можемо зрозуміти його значення, оскільки «етнос» у перекладі означає народ, плем'я, а «генез» - походження, то у буквальному перекладі «етногенез» - походження народів. Якщо розглядати це поняття у більш ширшому значення, то це сукупність усіх історичних явищ та процесів, які привели до формування етносу.

Впродовж тривалого часу безліч вчених займались вивчення етносів, їх формуванням, процесів, які в них проходили та обґрунтовували теорії про їх походження. Одна з них – пасіонарна теорія етносу Лева Гумільова.

Кожен етнос, кожна людина володіє певною поведінкою та певними нормами. Кожен має прагнення до чогось. Ось тому, Лев Гумільов вводить у науковий обіг термін «пасіонарність» і дає найпростіше його визначення: «це ознака, яка утворює всередині популяції певну кількість людей, які володіють підвищеною тягою до дії». Термін, який у буквальному розумінні означає «пристрасність», вказує на прагнення людини змінювати навколишній світ, змінювати себе та віднаходити щось нове [2].

Пасіонарність, згідно Л.М. Гумільову, найбільше має відношення до природи, а не до психології, як здається на перший погляд. У зв'язку із тим, що у біосфері часто відбуваються якісь зміни, у тому числі і мутації, що призводять до певних змін в організмі. Тому припускається така думка, що в організмі наявний ген, який відповідає за пасіонарність. Активізуватись цей може під дією певних природних факторів. Проте, академік В.І. Вернадський стверджує, що пасіонарність не залежить від прояву зовнішнього середовища, вона є вродженою рисою психіки людини. Пасіонарна людина жертвує собою заради поставленої цілі. Не завжди, ці жертви несуть у собі позитивні наслідки, тому що ці дії можуть бути неусвідомлені, мати різні прояви. Якщо у людині присутні такі якості, як владолюбство, пожадливість, немилосердя, то ці риси можуть породжувати не завжди позитивні наслідки. Людина у такому випадку, замість того, щоб творити щось прекрасне, руйнуватиме наявне. У такому випадку, носії пасіонарності, не завжди передбачають всіх наслідків своїх дій, і можуть не відмовлятися від них навіть будучи під великою загрозою. У деяких випадках такі люди втрачають інстинкт самозбереження, ставлять досягнення своєї мети вище ціни свого життя. Таке явище рідко зустрічається і є відхилення від норми поведінки [3].

Лев Гумільов виділяв таке явище – пасіонарні поштовхи. Їх можна трактувати, як мутації, що відбиваються на стереотипі поведінки.

Згідно із концепцією Гумільова, в утворенні етносу, відіграє ландшафт. На різних ландшафтних зонах утворюються різні етноси: одні групи пристосовуються до життя у горах, інші – на узбережжях рік чи інших водойм, і відповідно між ними виникають різні відмінності як і у веденні господарства, так і у культурі чи навіть у традиціях, обрядах. Кожна група етносів, у якій виникає пасіонарний поштовх по-різному починає перетворювати навколишнє середовище, що вимагають великих затрат енергії та часу. В результаті великої витрати енергії в окремих осіб знижується рівень пасіонарної напруженості, відповідно змінюється і поведінка. Та, оскільки у певному етнічному угрупованні наявні люди, в яких є достатньо енергії, їх називає Гумільов субпасіонаріям, то вони починають витісняти пасіонаріїв, в яких цієї

енергії до змін майже не залишилось. Саме у зв'язку із цим вчений виділяє такі фази пасіонарності:

1. Фаза пасіонарного підйому поділяється на два періоди. Перший - триває від пасіонарного поштовху до появи нового етносу, його тривалість приблизно 130-160 років. Другий період - поява пасіонаріїв, які починають діяти як представники нової етнічної спільності. Швидко зростає чисельність етносу, у зв'язку з їхньою діяльністю змінюється ландшафт.

2. Акматична фаза - це час вищого підйому пасіонарності. Число пасіонаріїв досягає максимуму, проте громадський обов'язок починає обтяжувати людей, кожен член етносу вже бореться сам за себе.

3. Фаза надлому характеризується різким падінням рівня пасіонарної напруги. Збільшується відсоток гармонійних людей у зв'язку із зменшенням енергії та напруги в окремих особах, проте у складі етносу з'являються субпасіонарії. Починається спад чисельності етносу.

4. Інерційна фаза або «золота пора» етносу. У цій фазі найчастіше з'являється певна постать, яка стає ідеалом для даної етнічної групи. Ця постать може бути як реальною, так і уявною. найчастіше це релігійна постать. Починається розвиток науки та мистецтва, оскільки ще наявна пасіонарна напруга, але вона виражається не в здатності йти на смерть заради досягнення мети, а саме в духовному та культурному збагаченні окремих осіб і етносу загалом. Ландшафт підтримується в тому стані, в який був приведений раніше.

5. Фаза абскурації – це фаза рівноваги людини із середовищем. Проте знижується рівень культури, працьовитості.

6. Меморіальна фаза. Якщо етнос гине на попередній стадії, його існування переходить у меморіальну фазу, коли він представлений невеликим числом гармонійних людей, що живуть лише пам'яттю про славу історії своїх предків. Ландшафт приходить у той стан, в якому був до його зміни. У цій фазі етнос може існувати як завгодно довго, не граючи будь-якої ролі в історії. Але врешті-решт, новий пасіонарний поштовх викликає чергову мутацію [4].

Пасіонарність має важливу властивість: вона «заразлива». Тобто люди, опинившись у близькості з пасіонаріями, починають вести себе так, як вони. Але як тільки вони віддаляються від них, то знову їхня поведінка стає такою, якою була до їхньої близькості. У зв'язку з таким явищем Гумільов вводить поняття «пасіонарне поле» і стверджував, що кожна людина має енергетичне поле, яке впливає на її поведінку.

За ступенем пасіонарності люди поділяються на 3 типи:

1. пасіонаріїв, у яких імпульс пасіонарності більше імпульсу інстинкту,

2. гармонійних людей, у яких імпульс інстинкту дорівнює імпульсу пасіонарності,

3. субпасіонаріїв, у яких пасіонарність менше, ніж імпульс інстинкту [5].

Етногенез включає всі типи людей по пасіонарності, однак пасіонарії є його рушіями, їхня поведінка, зв'язки між собою визначає розвиток етносу.

Аналізуючи весь життєвий шлях Лева Гумільова, можна зробити висновок, що він і сам був носієм пасіонарності. У його життя завжди було чергування періодів творчого та духовного піднесення, коли він вів активну наукову діяльність із періодами побутового дискомфорту, гонінь та обмежень.

Дана теорія мала безліч як прихильників, так і супротивників. Проте, незважаючи на критику популярність Гумільова зростала, проводились конференції, не було утисків щодо можливостей вести наукову діяльність, через багато років робились спроби розвитку його положень, додатково їх обґрунтовуються, пишуть із даної теми дисертації. Багато вчених наголошували на тому, що дана теорія є цікавою тим, що у ній переплітаються географічні, біологічні, психологічні та філософські науки.

Висновок. Етнос - це історично сформована група людей на певній території, яка характеризується спільністю мови, культури, самосвідомості та інших ознак спільності у своєму походженні та розвитку, що має початок і кінець у часі. Якщо розглядати цей термін, то не можливо обійтись без тлумачення терміну «етногенез», який, у свою чергу, має таке визначення – це походження народів, а якщо розглядати ширше цей термін, то він означає усю сукупність історичних явищ та процесів, які призводять до виникнення етносу.

Якщо розглядати внутрішню будову етносу та процесів, які в ньому відбуваються, то Лев Гумільов вважав доцільним увести в науковий обіг термін «пасіонарність». І дає найпростіше його визначення: «це ознака, яка утворює всередині популяції певну кількість людей, які володіють підвищеною тягою до дії». Термін, який у буквальному розуміння означає «пристрасність», вказує на прагнення людини змінювати навколишній світ. Саме із цього він починає трактування своєї пасіонарної теорії етносу. В ній він виділяє фази пасіонарності та їх ступені. Також наведені узагальнення, які зробив сам автор даної теорії.

Подальше дослідження даної теми дасть нам можливість глибше зрозуміти всі етапи та особливості формування не лише етносу до якого належимо ми, а й інших етносів, які проживають поза межами нашої держави.

Література:

1. Вязова Р. Від етносу до етнічності / Р. Вязова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2006. – № 26. – С.158-164.
2. Етногенез, біосфера і свідомість. Пасіонарна теорія етногенезу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://7promeniv.com.ua/naukovi-doslidzhennia/metodolohichni-pidkhody/75-yedynе-pole-humanitarnyi-pidkhid/34-lev-humilov-etnohenez-biosfera-i-svidomist.html>
3. Гумільов Л.Н. Етногенез і біосфера Землі / Л.Н.Гумільов // М., – 1994. –С. 213-2014.
4. Гумільов Л.Н. Географія етносу в історичний період / Л.Н. Гумільов // Л., «Наука», – 1990. – С. 239.
5. Сучасні народи у світлі теорії Л.Н. Гумільова [Електронний ресурс].– Режим доступу: ua-referat.com/Сучасні_народи_в_світлі_теорії_ЛН_Гумільова

References:

1. Vyazova R. (2006). Vid etnosu do etnichnosty [From ethnos to ethnicity]. Humanitarian Bulletin DIG, 26, 158-164 [in Ukrainian].
2. Etnogenez, biosfera i svidomist. Pasionarna teoriya etnohenezu [Ethnogenesis, biosphere and consciousness. Passionaryty ethnogenesis theory].- Retrieved from: <https://7promeniv.com.ua/naukovi-doslidzhennia/metodolohichni-pidkhody/75-yedynе-pole-humanitarnyi-pidkhid/34-lev-humilov-etnohenez-biosfera-i-svidomist.html> [in Ukrainian].
3. Humilov L.N. (1994). Etnohenez i biosfera Zemli [Ethnogenesis and Earth biosphere], (pp. 213-2014) [in Ukrainian].
4. Humilov L.N. (1990). Heohrafiya etnosu v istorychnyy period [Ethnos geography in the historical period], Science (p. 239) [in Ukrainian].
5. Suchasni narody u svitli teoriiy Humilova L.N. [Modern nations in light of the Gumilev theory] Retrieved from: ua-referat.com/Сучасні_народи_в_світлі_теорії_ЛН_Гумільова [in Ukrainian].